

РОБОТА З ХУДОЖНІМ КОНЦЕПТОМ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ УКРАЇНОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ ТА ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Модернізація змісту шкільної мовної освіти в Україні та методики викладання української мови у ВНЗ, перегляд мети навчання передбачають також і зміну її результатів, зміщення акцентів зі знаннєвого на компетентнісний, тобто мета як шкільного, так і вузівського вивчення української мови полягає у формуванні комунікативної компетенції (КК), яка є складним інтегративним явищем.

Проблема полягає у необхідності виконання соціального замовлення на формування мовної особистості на всіх етапах її розвитку (школа – ВНЗ) і відсутності ґрунтовних лінгводидактичних праць з цього питання.

Аналіз лінгводидактичної і педагогічної літератури дозволяє говорити про комунікативну компетенцію як про міждисциплінарний феномен, у визначенні якого поки відсутня чітка стандартизація. Учені вважають, що причинами невизначеності і двозначності тлумачень даної лінгводидактичної категорії, та і меж самого понятійного поля, можна назвати: а) термінологічні особливості словосполучення “комунікативна компетенція” за рахунок специфічної атрибутивності першого елементу; б) багатоаспектність даної категорії, яка, з одного боку, характеризується самостійністю її складових, з іншого, – в сукупності є ансамблем особистих якостей, типів поведінки, індивідуалізації комунікативного акту; в) особливості перекладу даного терміну: у вітчизняній науковій свідомості англійське “Communicative competence” перекладається як “комунікативна компетенція” і як “комунікативна компетентність”.

Ми виходимо з того, що досліджуваний феномен знаходиться в центрі уваги вчених різних спеціальностей і саме з ним пов’язується зміна педагогічної і лінгвістичної парадигм, формування нового погляду на результати навчання. Список компетенцій, пропонованих відомими міжнародними організаціями, що працюють у сфері освіти (ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ, ПРООН, Рада Європи, Організація європейської співпраці і розвитку, Міжнародний департамент стандартів), мають розбіжності в кількісному і термінологічному відношенні, хоча в ієрархії компетентностей всі учені виділяють: ключові (базові, метапредметні), загальнопредметні і предметні.

У розумінні соціолінгвістів комунікативна компетенція – це не вроджена здібність, а здатність, яка формується у взаємодії людини з соціальним оточенням, у процесі надбання нею соціально-комунікативного досвіду. У соціальній психології КК визначається як орієнтованість у різних ситуаціях спілкування, яка ґрунтується на знаннях, чуттєвому досвіді індивіда; здатність ефективно взаємодіяти з навколишнім завдяки розумінню себе та інших при постійній видозміні психічних станів, міжособистісних стосунків і умов соціального середовища. Отже, комунікативну компетенцію можна визначити як здатність індивіда вирішувати мовними засобами ті чи інші комунікативні завдання у різних сферах і ситуаціях спілкування. КК – це єдність двох компонентів – лінгвістичного і соціального, зв’язок певного обсягу лінгвістичних і соціальних знань з уміньми спілкування.

Як структурно-функціональне поняття КК має свій зміст, будову та рівневу організацію. Компонентний склад КК ще не остаточно оформився як стандартний модуль, оскільки продовжує бути предметом досліджень і наукових дискусій з різних дисциплін. Проведений аналіз літератури свідчить про коливання кількісного складу КК від 2 до 5 складників, але переважна більшість дидактів надає перевагу трикомпонентній структурі. Серед обов’язкових складових виділяється мовна (лінгвістична), мовленнєва та соціокультурна (етнокультурознавча, країнознавча, культурологічна, лінгвокраїнознавча тощо) види компетенцій. Найменш дослідженим у вітчизняній лінгводидактиці є третій компонент – соціокультурна компетенція, а він є значущим, оскільки відповідає за соціалізацію особистості, адекватний і комфортний зв’язок із навколишнім середовищем. Існує певна традиція, за якою зміст цієї складової КК складають знання і уміння. *Знання* :

- духовних і матеріальних реалій українського народу;
- правил українського мовленнєвого етикету;
- лексичного значення слів власне українського походження різних тематичних груп;
- українських прислів’їв, приказок, загадок, легенд, переказів, пісень, дум, міфології, фразеологічних зворотів тощо.

На базі цих інтегрованих (тематично і предметно) знань формуються *уміння* :

- тлумачити лексичне значення власне українських комунікативно значущих слів;
- вживати у своєму мовленні власне українські слова відповідно до їх лексичного значення і ситуації спілкування;
- дотримуватися правил українського мовленнєвого етикету при звертанні, побудові власних діалогічних і монологічних висловлювань;
- доречно вживати у мовленні українські народні прислів’я, приказки, загадки, фразеологічні звороти тощо;
- будувати власні висловлювання українознавчої тематики різних жанрів, типів і стилів мовлення;
- виражати власну позицію патріота і громадянина щодо певних життєвих явищ.

Гармонічне поєднання можливостей формування усіх складових комунікативної компетенції, зокрема соціокультурної компоненти, як мети мовної освіти в Україні містить робота з художніми концептами, які дозволяють актуалізувати соціальний досвід, емотивну сферу особистості, розвивають усі види мовленнєвої діяльності, що є важливим для школярів і майбутніх вчителів.

Формулювання цілей статті... Мета нашої наукової розвідки полягає в обґрунтуванні необхідності систематичної роботи з художніми концептами як засобом формування КК школярів і вчителів, окреслення складових та методики такої роботи.

Теоретичними засадами слугували праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем:

А) формування нової парадигми результатів навчання, впровадження компетентнісного підходу до освіти (В.Аніщенко, Н.Бібік, А.Василіук, І.Гушлевська, Ж.Делор, І.Зимня, В.Краєвський, О.Локшина, Н.Ничкало, О.Овчарук, О.Пометун, Дж.Равен, О.Савченко, С.Трубачова, О.Тубельської, А.Хуторський, Р.Чершишов, С.Шишов та ін.);

Б) Дослідження феномену комунікативної компетенції та її місця у формуванні загальної компетенції учнів та професійної компетенції майбутніх вчителів (А.Богуш, Н.Болотнова, Н.Бондаренко, Н.Веніг, Р.Девідсон, В.Колшанський, Л.Лазаренко, Л.Місенг, І.Нагрибельна, Н.Соколенко, Т.Симоненко, Л.Федорова, О.Хорошковська та ін.);

В) вивчення особливостей та шляхів формування соціокультурної складової комунікативної компетенції, основ етнопедагогіки (Л.І.Березневська, О.Бистрова, М.Бріам, Є.Верещагін, І.Воробйова, М.Вятютнев, О.Гуманкова, Ж. Зарат, М.Кларин, Л.Кожуховська, О.Козловська, В.Костомаров, С.Кухарьонук, О.Локшина, М.Лукінова, Л.Міллер, Н.Міштина, С.Моркотун, Є.Мартинюк, В.Пашинська, О.Першукова, М.Родіонов, В.Сафонова, І.Стельмахович, Г.Томахін, М.Тейлор, Н.Шумарова та ін.).

Аналіз психолого-педагогічної, лінгводидактичної літератури з теми дослідження засвідчив актуальність обраної теми, оскільки основні наукові доробки стосуються методики вивчення іноземних мов або української мови як іноземної, а формування соціокультурного компонента КК носіїв української мови ще не були предметом спеціальних наукових розвідок. Вчені різних галузей визнають основним рівнем дидактичного матеріалу зв'язний текст, який за новим змістом мовної освіти є метою, результатом і засобом навчання. Нині виділяється навіть окремий підхід до оволодіння мовою – текстоорієнтований (текстотворчий).

З іншого боку, ключовим поняттям у формуванні КК мовної особистості виступає на сучасному етапі концепт, остаточно визначення якого поки ще не сформулювалося, як і не визначено, які саме лексеми можуть слугувати найменуванням концептів. Аналіз чисельних визначень концепту дозволяє виділити найбільш прийнятне, за яким концепт – одиниця ментального лексикона, яка становить сукупність предметів (понять) того ж роду, всіх значень слова, трактувань, особистих асоціацій, досвіду і знань, пов'язаних зі словом, яке має етнокультурознавчу маркованість [4, с.14].

Таким чином, ми вважаємо, що інтерес для вивчення і використання у ВНЗ й школах становлять ті концепти, імена яких є згорнутими національно-культурними центрами, вони повторюються та інтерпретуються в інших знакових системах: живописі, музиці, скульптурі, стали темою прислів'їв, приказок, поетичних та прозових народних текстів, є ядром фразеологізмів, а відтак дають повне уявлення про національну картину світу.

Найбільш цікавим з погляду реалізації мети мовної освіти є робота з художнім концептом, який, з одного боку, є текстом, а з іншого, містить лінгвокультурологічну особистісну інформацію. Культурний (художній) концепт розглядається нами як згорнутий текст, культурно-семіотичний феномен, у якому поєднуються архітепіві та міфопоетичні параметри, а також культурно-історичні знання про текст. Зміст художніх концептів, притаманних тому чи іншому майстру слова, визначається особливостями його світогляду, художньо-образного світосприймання та індивідуально-авторської картини світу.

Основною формою роботи з художнім концептом є концептуальний аналіз (КА), який нині визнається усіма провідними лінгводидактами. Його сутність виявляється у виведенні зі змісту всього тексту базового концепту, а також знань про цей концепт, які складають його концептосферу [6, с.39].

Концептуальний аналіз художнього тексту – це особливий тип текстуального аналізу, при проведенні якого у зоні уваги знаходиться художній концепт як смислова та естетична категорія, як універсальний художній досвід, зафіксований у культурній пам'яті і здатний виступати як будівельний матеріал у формуванні нових художніх смислів (побудові власних висловлюваннях, що містять знання про концепт, уміння його інтерпретувати до конкретних умов спілкування, потреб особистості).

Метою навчального КА на всіх етапах становлення мовної особистості є поетапне формування системного знання про поняття, яке існує у свідомості мовця як носія української культури і яке відображене у певних мовних стереотипах, що дозволяє створювати свою власну мовну картину світу [7, с.19]. Методика розвитку мовлення на основі концептів української культури містить прийоми раціонального (логічного) та ірраціонального (інтуїтивно-асоціативного) аналізу слова як одиниці мови, мовлення і тексту, створює умови для успішної гармонізації "картини світу" мовної особистості. Відомо, що права (емоційна) півкуля мозку сприймає зовнішній світ з усіма

фарбами та звуками, а ліва півкуля “одягає” це сприймання в граматичні і логічні форми. У результаті активної взаємодії півкуль головного мозку виникає цілісна картина світу, необхідна особистості для розвитку. Отже, серед форм і прийомів роботи необхідно передбачити логічні, суто мовні та емоційні завдання, які б сприяли розвитку мислення і чуттєвої сфери людини. В загальних рисах методичну модель концептуального аналізу можна уявити наступним чином:

- аналіз художнього концепту (творів народної творчості, художніх текстів), який містить ключову лексему у індивідуально-авторському контексті, що дозволяє виділити концепт, виявити його специфічні риси у даному контексті та роль у побудові тексту, інформаційне, культурне та художньо-образне наповнення);

- укладання словесного портрету слова-концепту (лексема на рівні Словника – лінгвістичного та енциклопедичного: робота зі словниковими статтями різних типів та побудова на їх основі власних словникових статей);

- робота з фразеологізмами, пареміями (добір фразеологізмів, що містять аналізований концепт, прислів'їв та приказок, їх аналіз, виявлення значення концепту у кожному випадку, спостереження за стилеутворювальною роллю концепту);

- добір означень до концепту, які виступали б епітетами на позначення предметних, емоційно-чуттєвих, характерологічних і ситуативних ознак, що дозволяє виявити рівень розуміння й сприймання значення концепту, підготувати до побудови власних висловлювань, збагатити мовлення новими влучними словами-ознаками;

- створення власного контекстуально-метафоричного портрета слова на рівні словосполучення і мікротексту (написання творів – мініатюр, побудова речень, складання загадок, відгадками яких виступало б слово – контекст тощо;

- побудова власного словесного портрета концепту (слово на рівні зв'язного тексту і в діалозі культур);

- розв'язання ситуативних лінгвокультурологічних завдань.

Для роботи з студентами і школярами ми відібрали 10 концептів, широко представлених у творах усної народної творчості (легендах, переказах, історичних піснях) і художніх текстах провідних літераторів України. Це – *Земля (земля), Батьківщина, хата, садок вишневий, соняшник, криниця, верба, калина, тополя, віночок*. Вибір саме цих лексем-концептів зумовлений широким символічним їх значенням, програмовими вимогами до вивчення предметів гуманітарного циклу на всіх етапах навчання, їх значенням для формування української ментальності, широкою їх репрезентативністю у інших семіотичних системах тощо.

Методику роботи з художніми концептами можна проілюструвати на прикладі концептуального аналізу (КА) лексеми *тополя*. Зауважимо, що усі складові КА використовувалися як у шкільній аудиторії (5-12 класи), так і у роботі зі студентами, різниця полягала лише у характері дидактичного матеріалу (художніх текстів) та рівні складності завдань до текстів, типах словників тощо. Так, у студентській аудиторії та з учнями старших класів застосовувався художній концепт О.Гончара, поетичне слово Т.Шевченка.

Як відомо, “заголовок – ключ до інтерпретації, оскільки сприймання задається саме ним” (Умберто Еко). Перший текст подавався без заголовка. Після прослуховування уривка пропонувалося дібрати заголовок, який би відображав авторську позицію. У більш слабкій аудиторії можна запропонувати вибрати з поданих 4-5 назв ту, що найбільш відповідає ідеї тексту, а потім вмотивувати свій вибір: “Високі тополі”, “Тополі України”, “Мужнє дерево”, “Тополина готика”, “Місток між небом і морем”, “Перші враження чужоземців від України” тощо. Наступне завдання, пов'язане з тлумаченням значення символу, передбачало роботу зі словниками різних типів: тлумачним, орфоепічним, етимологічним тощо. Потім з тексту виписувалися постійні, метафоричні та індивідуально-авторські епітети (слова-ознаки).

Ряд епітетів з тексту О.Гончара мав такий вигляд: *високі, стрункі, гінкі, єдині в неосяжнім просторі, задумливо тужливі, беззахисні, зелені, білокорі, ніжні, пісенні, похилені вітром, обстріляні бризками штормів*. З них постійними, широко представленими у народній творчості, є *високі, стрункі, зелені*. Складними метафоричними є *єдині в неосяжному просторі, задумливо тужливі, ніжно пісенні*. Наступним кроком був аналіз слів і словосполучень, що характеризують даний концепт, але вони не є епітетами: *гордо височити гуртиком, жива тополина готика, тополина стрункість, стати високим дозором рідного краю, пружинна міць, сила дерев, тужливо гудуть*.

Щоб виявити індивідуально-авторську специфіку розкриття значення концепту, творення образу, звертаємося до словника епітетів[1], в якому епітети угруповані за характером означуваного: матеріальні, побудовані здебільшого на прямому значенні слів (про висоту, колір, вік, характер стовбура, листя) та ідеальні психологічно вмотивовані, побудовані на переносному значенні (психологічне сприйняття). До першої групи належать: *біла, білокора, велична, висока, гінка, гнучка, зелена, молода, похилена, струнка, стрімка, шелестлива ...тощо*. До другої – *беззахисна, величава, горда, добра, задумлива, зажурена, ласкава, одинока, посивіла, самотня, спляча, сумна, тужлива* [1, с.357-359]. Долі проводився пошук метафор, порівнянь та інших художньо-виражальних засобів, які допомагають розкрити значення концепту, полегшують його усвідомлення.

Наступне завдання було пов'язане з порівняльно-пошуковою діяльністю. Студентам і учням пропонувалося виписати з балади Т.Шевченка "Тополя" лексеми на позначення цього концепту та ті, що його характеризують. Результатом роботи стали три лексеми – *тополе, тополенька, серце-тополенька*. Отже, у процесі розгортання концептуального змісту балади 3 рази коренева морфема повторюється, утворюючи своєрідну емоційну градацію. Ця лексема знаходиться у сильній, семантично значущій позиції тексту, так як його винесено у заголовок і звертанням до цього завершується текст. На жаль, обсяг статті не дозволяє ретельно охарактеризувати усі етапи концептуального аналізу.

На завершальному етапі роботи з художнім концептом пропонувалося створення есе "Українська тополя – невмирущий символ ... (чого?)", результатом якого слугували знання про концепт, особистісне ставлення до нього і розуміння, виявлені на тлі створення власного висловлювання, уміння інтерпретувати знання і застосовувати їх у конкретній мовленнєвій ситуації.

Висновки... Таким чином, аналіз педагогічної і дидактичної літератури дозволив нам створити модель концептуального аналізу художнього твору, розробити методику його застосування у студентській аудиторії та шкільній практиці.

Проведена у школах та ВНЗ апробація підтвердила ефективність розробленої методики і засвідчила:

- концептуальний аналіз є засобом формування комунікативної україномовної компетенції;
- робота з художнім концептом відповідає сучасним підходам (компетентнісному, текстотворчому, лінгвоукраїнознавчому, проблемному);
- безпосередній зв'язок концептуального аналізу з формуванням соціокультурного і мовленнєвого компонентами КК;
- концептуальна методика сприяє переходу від фрагментарних знань до цілісного та ціннісного сприйняття дійсності, формує мовну картину світу особистості.

Перспективним, на нашу думку, є подальше дослідження шляхів формування комунікативної компетенції за допомогою художніх концептів, укладання дидактичних матеріалів для використання у ВНЗ та школах різних типів.

Література

1. Библик С.П., Ермоленко С.Я., Пустовіт Л.О. Словник епітетів української мови. – К.:Довіра, 1998. – 431с.
2. Войтович В. Українська міфологія. – К.:Либідь, 2002. – 204с.
3. Жайворонек В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – 2001. – №5. – С.48-63.
4. Буракова О.М. Концепт как средство выявления национального своеобразия // Материалы Международной научно-практической конференции "Иноязычное образование: лингвистический и методический аспекты". – Барановичи: БарГУ, 2007. – С.16-19.
5. Колесов В.В. Язык и ментальность. – СПб., 2004. – С.73-79.
6. Миллер Л.В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория // Мир русского слова. – 2000. – № 4. – С.41-46.
7. Мишатица Н.П. Развитие речи на основе концептуального анализа слова // РЯШ. – 2006. – № 6. – С.19-23.

Анотація

У статті розглядаються особливості роботи з художніми концептами як засобом формування комунікативної компетенції школярів та майбутніх вчителів-словесників. Автор подає зміст та методику роботи з концептами, обґрунтовує необхідність проведення концептуального аналізу для виховання національно свідомої мовної особистості.

Аннотация

В статье рассматриваются особенности работы с художественными концептами как средства формирования коммуникативной компетенции учащихся и будущих учителей – словесников. Автор предлагает содержание и методику работы с концептами, обосновывает необходимость проведения концептуального анализа с целью воспитания национально сознательной языковой личности.

©2007

Мільто Л.О.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВ'ЯЗАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗАДАЧ

Постановка проблеми у загальному вигляді ... Педагогічну діяльність вчителя можна уявити у вигляді множини різноманітних педагогічних задач різного рівня: стандартних і нестандартних, стратегічних, тактичних, оперативних і т.п. Предметом педагогічної задачі можуть виступати знання учнів, їх особистісні якості, відношення – всі характеристики, які можна якісно змінити.

Уміння вчителя ефективно розв'язувати комунікативні задачі – це професійні дії педагога. Однак практика показує, що не тільки молоді вчителі, але й більш досвідчені зустрічаються з труднощами при вирішенні